

9. Ленин Владимир Ильич: краткая биография. – 2-е изд. – М., 1955.
10. **Логинов В. Т.** Владимир Ленин: как стать вождем / В. Т. Логинов. – М., 2011.
11. **Майсурян А. А.** Другой Ленин / А. А. Майсурян. – М., 2006.
12. **Попов Г. Х.** Ошибки в проекте (ленинский тупик) / Г. Х. Попов. – М., 2008.
13. **Поцелуев В. А.** Ленин / В. А. Поцелуев. – М., 2003.
14. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. Т. 8. – М., 1991.
15. **Сильвин М. А.** Ленин в период зарождения партии: Воспоминания / М. А. Сильвин. – Л., 1958.
16. **Стерник И. Б.** В. И. Ленин – юрист: Юридическая деятельность В. И. Ульянова (Ленина) / И. Б. Стерник. – Ташкент, 1969.
17. **Стерник И. Б.** Юридическая деятельность В. И. Ленина: Отдельные стороны и аспекты: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / И. Б. Стерник. – Л., 1974.
18. **Шалагинов В. К.** Защита поручена Ульянову / В. К. Шалагинов. – Новосибирск, 1970.

Надійшла до редколегії 06.02.14

УДК 94(520+(470+571))“1889/1910”

С. С. Павленко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ КОНСУЛЬСТВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЯПОНСЬКОГО ІМПЕРСЬКОГО КОНСУЛЬСТВА В ОДЕСІ (1889–1910)

На матеріалах нормативно-правових актів встановлено основні функції консульських установ. Проаналізовано діяльність Японського імперського консульства в Одесі за матеріалами Japanese Center for Asian Historical Records.

Ключові слова: Японське імперське консульство в Одесі, функції дипломатичної місії, Російський консульський статут 1858 р., російсько-японський договір про торгівлю та мореплавання від 27.05.1895 р., Japanese Center for Asian Historical Records.

Павленко С. С. Основные функции консульств и особенности деятельности Японского императорского консульства в Одессе (1889–1910).

На материалах нормативно-правовых актов установлены основные функции консульских учреждений. Проанализирована деятельность Японского имперского консульства в Одессе по материалам Japanese Center for Asian Historical Records.

Ключевые слова: Японское имперское консульство в Одессе, функции дипломатической миссии, Российский консульский устав 1858 г., русско-японский договор о торговле и мореплавании от 27.05.1895 г., Japanese Center for Asian Historical Records.

У системі міжнародних відносин консульські установи є важливою складовою частиною зовнішньополітичних представництв держави. Головною метою їх діяльності є захист інтересів країни. Сучасні функції консульств мають довгу історію розвитку. Розгляд конкретно-історичних

прикладів роботи закордонних представництв дозволяє не лише реконструювати специфіку їх функціонування, але й простежити генезу сучасного консульського права. Існування японської дипломатичної місії в Одесі збігається з періодом трансформації положення токійського уряду на міжнародній арені. Тому на її основі можна простежити взаємозв'язок між функціональним розширенням діяльності консульства та посиленням авторитету країни, що і є метою нашого дослідження.

Вивчення структурних елементів системи дипломатичних представництв є важливою науковою проблемою, оскільки вона безпосередньо пов'язана з досвідом налагодження міждержавних відносин. Саме тому значна кількість вчених приділила свою увагу аналізу діяльності консульських установ. Умовно їх наукові праці можна розподілити на три групи. У першій із них розглянуто діяльність установ у контексті сучасного консульського права. Функції трактуються згідно з положеннями Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. [1]. Ця тенденція притаманна роботам Н. В. Пронюка [6], В. Сена [21] та ін. Зовсім інший підхід застосовано в роботах О. В. Сафронової [11], А. Тамури [12] та Б. Брукс [13]. Автори на конкретно-історичних прикладах розглянули діяльність консульських установ, характеризуючи які, частково чи повністю висвітлили функції місії. У працях А. Тамури [12] та Б. Брукс [13] проаналізовано роботу японських консульств у м. Владивосток та Китаї. Акцентуючи увагу на фактичних подіях, вчені окремо не зупиняються на вивченні юридичних документів, що регламентували діяльність дипломатичного представництва. Робота ж О. В. Сафронової [11] предметно спрямована на розгляд нормативно-правових актів, що визначали роботу консульств Російської імперії, а тому дає можливість зрозуміти особливості функціонування зовнішньополітичних представництв у XIX – на початку XX ст. Діяльність одеського консульства Японії взагалі малодосліджена, а функції установи не розкриті. Лише в розгляді інших сюжетів побіжно згадується існування цих установ. Зазначена тенденція характерна для робіт С. І. Кузнецова [4], Т. Курокави [15], Г. Ленсона [16]. Водночас наявні в історіографії дослідження дають можливість визначити функції консульств, з урахуванням яких можна встановити основні вектори роботи установи в Одесі.

У XIX ст. рівень компетенції консульських установ визначали міждержавні угоди, які є складовою частиною джерельної бази дослідження. Між Росією та Японією було укладено низку двосторонніх договорів, а саме: «Трактат про торгівлю та кордони» від 26 січня 1855 р. [10], «Договір про дружбу та торгівлю» від 7 серпня 1858 р. [22] та «Договір про торгівлю та мореплавання» від 27 травня 1895 р. [3]. У них серед інших розглянуто питання, що стосувалися діяльності консульських установ.

Зазначені документи містять офіційне трактування призначення дипломатичних установ. У своїй практичній роботі вони часто виходять за юридично зафіксовані межі, намагаючись реалізувати повною мірою

інтереси власної країни. Інформація про таку частину діяльності японського консульства в Одесі наявна у звітах службовців установи, які зберігаються в архіві Japanese Centerfor Asian Historical Records (Японський центр азійських історичних документів – електронний ресурс при Національному архіві Японії в м. Токіо) [14]. Ці джерела дають можливість провести комплексний аналіз як юридично задекларованих, так і фактичних консульських функцій.

У другій половині XIX ст. Росія і Японія стали на шлях модернізації, послуговуючись досвідом країн Заходу. Запроваджені реформи стосувалися і зовнішньополітичних представництв. Про стан консульського права в цей період можна судити за Консульським статутом Російської імперії 1858 р., який поширювався і на місії, що перебували в країнах Сходу [11, с. 78, 79]. Наприкінці XIX – на початку XX ст. консульські установи були державними установами, мета їх діяльності полягала в захисті торговельно-економічних, культурних та інших інтересів держави та громадян [Там само, с. 48]. Згідно зі змістом статуту до обов'язків консула входили такі: опікуватися малолітніми та вдовами; бути уповноваженим у справах населення; бути третейським суддею в суперечках між російськими підданими; реєструвати акти громадського стану; виконувати нотаріальні функції; у портових містах сприяти охороні торгового судноплавства; постійно інформувати російську владу про все, що могло вплинути на торгівлю та мореплавання; надавати звіти про торговельно-промисловий стан консульського округу [Там само, с. 78, 79].

Таким чином, діяльність консульських установ зводилася до захисту співвітчизників та інтересів країни у сфері торгівлі та мореплавання. Це значно наближає Статут 1858 р. за сутністю діяльності місій до сучасного консульського права.

У XX ст. розгорнувся процес своєрідної кодифікації та узагальнення консульського права. Підтвердженням цього стала конференція регіонального значення у Каракасі 1911 р., у якій взяли участь країни Латинської Америки [18, с. 164, 165]. Результатом цього процесу стала Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. [1]. Текст угоди враховував досвід минулих років. Згідно з конвенцією основні функції консульства були такі: захист інтересів своєї держави; захист інтересів юридичних і фізичних осіб держави, яку представляє консул; сприяння розвитку торгівлі, економічних, наукових, культурних зв'язків між своєю державою та державою перебування; інформування своєї держави про політичну, економічну, культурну, правову і наукову сфери життя держави перебування; виконання прав нагляду та інспекції щодо літаків і суден прапора своєї держави, надання їм у разі потреби допомоги і сприяння; видача паспортів і проїзних документів громадянам своєї держави, а також віз, свідоцтв та інших необхідних документів для поїздки до держави, яку представляє консульство, громадянам держави перебування та іноземцям [6].

Порівнюючи текст Консульського статуту Російської імперії 1858 р. та Віденської конвенції, можна зробити такий висновок: основним

призначенням консульських установ був захист інтересів своїх співвітчизників та держави. Останнє реалізувалося через забезпечення розвитку торговельних зв'язків. Також однією з важливих функцій консульств був збір інформації, причому в нормативно-правових актах підкреслювалося, що вона своїм характером не повинна суперечити законам країни перебування, тобто має бути загальною, а не конкретною. Таким трактуванням діяльність установ офіційно відмежовувалася від шпигунської.

Звичайно, що ні Віденська конвенція, ні російський Консульський статут не регулювали діяльність японських місій у другій половині XIX – першій XX ст. Вони лише дають можливість окреслити типові функції місій у цілому для їх подальшого зіставлення з основними напрямками роботи представництва Японії в Одесі.

Реконструювати головні функції японських місій можливо на основі наукових робіт та документальних джерел. У праці Барбари Брукс [13] розкрито дві основні групи функцій, притаманні для представництв Японії в Китаї. Ці повноваження пов'язані з екстериторіальністю (керівництво консульськими судами та поліцією) та японською громадою (захист її інтересів та керування нею). Авторка підтримує думку Х. В. Морса, за якою консули без привілеїв екстериторіальності мали значення «не більше ніж комерційні агенти» [13, с. 303], що, звісно, нівелювало значення подібних установ. Хоча японське консульство у Владивостоці, характеристику якого подано в роботі А. Тамури [12], не мало подібних прав, це не означає, що воно було менш важливим за аналогічні місії в Китаї. Дослідниця робить акцент на тому, що установа, будучи комерційним агентством, за функціями та фактичною діяльністю відповідала консульству [12, с. 88]. А. Тамура визначила перелік основних напрямів діяльності установи: створення сприятливих умов торгівлі для японців, які проживали у Владивостоці; реєстрування японців, які відвідували Владивосток; надання звіту про експортно-імпорتنі операції японців [12, с. 88].

Головний предмет дослідження А. Тамури – життя японців у Владивостоці. З огляду на це характеристика діяльності консульства є частковою, з акцентуванням уваги на його значимості для громади.

В Одесі не було японської діаспори, а дипломатична місія не мала привілеїв екстериторіальності, тому її діяльність кардинально відрізнялась від аналогічних установ на Далекому Сході.

Дипломатичне представництво на Півдні Російської імперії було створене в 1889 р. [4], проте фактична його діяльність розпочалася у 1892 р. з призначення на посаду консула А. Ракшеева [16]. У перші роки роботу установи юридично визначили російсько-японські угоди від 1855 р. [10] та 1858 р. [22], які надавали значні переваги для Росії у вигляді прав екстериторіальності, митних пільг та ін. Договір укладали за нерівних умов сторін. Інтереси Японії через слабкість зовнішньополітичних позицій не враховували. Російська імперія не вважала її важливим та перспективним партнером, з яким необхідно було налагоджувати відносини. Діяльність

японських консульств на російській території жодним чином не обговорювали. Така невизначеність повноважень дипломатичних установ була пов'язана з певним нехтуванням Росією значимості даного питання.

Наприкінці XIX ст., після китайсько-японської війни 1894–1895 рр., у якій перемогла Японія, токійський уряд розпочав поступово скасовувати нерівноправні договори з країнами Заходу. Російсько-японський «Договір про торгівлю та мореплавання» від 27 травня 1895 р. [3, с. 27–52] кардинально змінив юридичну основу міждержавних зв'язків. За ним між країнами встановлювались рівноправні відносини. Договір досить конкретно визначив низку консульських функцій щодо судноплавства та торгівлі:

– якщо японський чи російський корабель сів на міліну або потрапив у аварію біля берегів іншої з країн, місцева влада повинна повідомити про це генерального консула, консула, віце-консула чи консульського агента; за відсутності власника корабля речі з судна чи кошти, виручені за їх продаж, повинні бути передані вищезазначеним дипломатичним представникам; за відсутності представника судна генеральний консул чи інші мають право офіційно сприяти в наданні своїм співвітчизникам необхідної допомоги (ст. 11) [3, с. 37–39];

– на японських суднах чинними були японські закони, а на російських відповідно російські (ст. 12) [Там само, с. 39], консул як головний представник своєї держави в консульському окрузі був відповідальний за їх дотримання (за аналогією до російського Консульського статуту 1858 р.);

– консул приймав заяви про видачу дезертирів із суден (ст. 13) [Там само, с. 39, 40], знаходити яких мала допомогати місцева влада.

Зазначених положень дотримувалися і в японському консульстві в Одесі, оскільки місто було важливим портом. У разі необхідності установа мала виконувати функції, визначені договором від 27 травня 1895 р.

Росія і Японія гарантували широкі права іноземним підданним на своїй території (росіянам у Японії, японцям у Росії) (ст. 1) та встановлювали взаємовигідні умови для торгівлі (ст. 2) [Там само, с. 28–31]. Консули мали слідкувати за дотриманням угоди, гарантуючи інтереси своєї країни. Чисельність японців у Одесі була незначна і тому вони не могли консолідуватися в єдину громаду. Наприклад, упродовж 1907 р. на постійній основі в Одесі проживав лише один японець, не рахуючи службовців консульства [2]. Перебування інших підданих мікадо мало тимчасовий характер. Консульство було єдиним гарантом їх прав.

Отже, за підсумком угоди 1895 р. щодо японських місій у Російській імперії було визнано ряд функцій, насамперед захист інтересів співвітчизників та батьківщини й допомога комерційному і військовому флоту своєї країни.

Слід зауважити, що наведений перелік не охоплював усю діяльність японського консульства на Півдні Російської імперії. Розкрити її в повному обсязі можна лише з урахуванням практичної діяльності місії. Перша згадка про призначення установи наявна у звіті А. Ракшеєва, який упродовж 1892–

1898 рр. очолював японське консульство в Одесі. Консул зазначав, що метою її створення був «...розвиток торгових відносин між Росією та Японією» [5]. З огляду на це інші функції – похідні. Дійсно, деякі з них можна розглядати в такому контексті, але зводити усі лише до завдання розвитку торгівлі не доречно. Повертаючись до положень Віденської конвенції, можна побачити реалізацію ще однієї функції місії, а саме – культурно-інформаційної. Через неї консульство намагалося популяризувати свою країну та її промислову продукцію, здійснювало пошук контактів і місцевих зв'язків та ін. Наприклад, у 1897 р. в Одесі при консульстві було організовано виставку японських товарів і предметів культури [5]. Це була своєрідна пропаганда та самореклама, яка мала слугувати розвитку торгових відносин та підняттю авторитету Японії.

Основну свою увагу консульство зосереджувало на галузях, пов'язаних з мореплаванням, з чого випливає наступна функція – збирання відомостей різного характеру про Добровольчий флот та порт Одеси. Робота зі збору інформації про Одеський порт розгорнулася з 1900-х рр., коли консульство очолив Ідзіма Каметаро, який на відміну від свого попередника А. Ракшеєва був за походженням японцем, що певним чином вплинуло на діяльність установи.

Ще однією функцією консульства була розвідка, тобто збір інформації що мала стратегічне значення для Японії, оскільки стосувалася внутрішніх справ Російської імперії. Про роботу в цьому напрямку можна судити зі звітів японських представників: донесення про бюджет Російської імперії [20], укладання російсько-французького альянсу [19], студентський страйк [9] та ін. Крім того, докладно вивчали економічне положення Півдня Росії, зокрема, збереглися звіти про стан цукрової промисловості регіону [7; 8].

Таким чином, на основі вищезазначеного можна узагальнити основні функції японського консульства в Одесі: 1) захист інтересів співвітчизників; 2) допомога за необхідності японським суднам; 3) розвиток економічної співпраці між країнами; 4) культурно-інформаційна діяльність; 5) збір інформації про порт в Одесі; 6) розвідка.

На практиці всі функції консульства були тісно взаємопов'язані та не мали чіткого розмежування. Так, організація виставки одночасно мала слугувати розвитку економічних відносин. Збір інформації про діяльність порту можна вважати частиною розвідувальної діяльності. У зв'язку із загальнодоступністю і значним обсягом інформації її збір став окремим напрямком діяльності установи.

Діяльність консульств наприкінці XIX – початку XX ст. мала значну функціональну подібність до тогочасних місій. Це ж стосується і установи в Одесі. Звичайно, місія мала певні регіональні особливості функціонування, пов'язані перш за все з наявністю в місті порту. Проте це не спричинило домінування специфічної групи повноважень над іншими, типовими, що значним чином відрізняє установу в Одесі від місій у Владивостоці та Китаї.

Слід також зазначити, що структурна неоднорідність функцій японського консульства в Одесі демонструє його значимість для токійського уряду. Установа своєю роботою доповнювала загальну систему японських закордонних представництв у Російській імперії, прагнучи якомога повніше реалізувати зовнішньополітичні цілі своєї країни усіма можливими методами.

Бібліографічні посилання

1. Венская Конвенция о консульских сношениях (Вена, 24 апреля 1963 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_047
2. Державний архів Одеської області. – Ф. 2, оп. 1, спр. 3264, арк. 12, 12 зв.
3. Договор о торговле и мореплавании между Россией и Японией 27 мая (8 июня) 1895 г. / Сборник договоров и дипломатических документов по делам Дальнего Востока 1895–1905 гг. – СПб., 1906. – Т. 1, В. 1 – С. 27–52.
4. **Кузнецов С. И.** К истории дипломатических представительств Японии и России / С. И. Кузнецов // Материалы Всерос. науч. конф., посвящ. 200-летию со дня рождения генерал-губернатора Восточной Сибири Н. Н. Муравьева-Амурского. – Иркутск, 2010. – С. 237–246.
5. Ніхон санбуцу ідо: хакуранкаі сетті ні сексі дзаі «Водесса» меййо рьодзі йорі ікен сто теісюцу е кен. Мейдзі нидзюго нен. – Звіт консула про експозицію японської виставки в Одесі. 25 рік Мейдзі [Електронний ресурс] / Архів міністерства іноземних справ Японії / Japanese Center for Asian Historical Records, National Archives of Japan. – Режим доступу: http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_B12083516300?IS_STYLE=default&IS_KIND=SimpleSummary&IS_TAG_S1=InfoD&IS_KEY_S1=日本産物移動博覧会設置ニ関シ在「ヲデッサ」名誉領事より意見書提出之&IS_LGC_S32=&IS_TAG_S32=&
6. **Пронюк Н. В.** Сучасне міжнародне право [Електронний ресурс] / Н.В.Пронюк. – Режим доступу: http://libfree.com/148610193-pravosuchasne_mizhnarodne_pravo_pronyuk_nv.html.
7. Росія саго боекі но йокію ні-секі ші заі одесса рідзіхококу но кудан. – Звіт про торгівлю цукром в Росії одеського консула [Електронний ресурс] / Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs/ Japanese Center for Asian Historical Records – Режим доступу: http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_B11091027900?IS_STYLE=default&IS_LGC_S32=&IS_TAG_S32=&IS_KEY_S1=露国砂糖貿易ノ状況ニ関シ在オデッサ&IS_TAG_S1=InfoD&IS_KIND=SimpleSummary&
8. Росія сеіто-гію ні-секі суру заі одесса рідзі сінтатсу но кудан. – Звіт про цукрову промисловість в Росії одеського Консула до вищестоящого органу [Електронний ресурс] / Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs / Japanese Center for Asian Historical Records. – Режим доступу: http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_B11091025900?IS_STYLE=eng&IS_LGC_S32=&IS_TAG_S32=&IS_TAG_S1=InfoD&IS_KEY_S1=露国製糖業ニ関スル報告在オデッサ領事進達ノ件&IS_KIND=SimpleSummary&IS_KIND=&
9. Росія таіші даігікусеі но доме кіуко ні-секі суру кудай йондзю іті нен дзю іті га-цу. – Звіт про студентський страйк університету в Росії листопад 1908 р. Звіт про торгівлю цукром в Росії одеського консула [Електронний ресурс] / Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs / Japanese Center for Asian Historical Records – Режим доступу: http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/image_B12081988500?IS_STYLE=default&IS_LGC_S32=&IS_TAG_S32=&IS_KEY_S1=日%20露国大使大学生ノ同盟休校ニ関スル件&IS_TAG_S1=InfoD&IS_KIND=SimpleSummary&
10. Русско-японский договор о мире и дружбе, заключенный в Симодэ 7 февр. н. ст. 1855 г. // Э. Д. Гримм. Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842–1925). – М., 1927. – С. 53–54.

11. **Сафронова Е. В.** Становление и развитие консульской службы Российской империи в XVIII – начале XX вв. / Е. В. Сафронова. – СПб., 2002.
12. **Тамура А.** Японская иммиграция на российский Дальний Восток во второй половине XIX – первой трети XX в. (по источникам и литературе на японском языке): дис. ... канд. ист. наук / А. Тамура. – Владивосток, 2007.
13. **Brooks B.** The Japanese Consulin China, 1895–1937 [Electronic resource] / B. Brooks. – Access mode: <http://chinajapan.org/articles/10.1/10.1brooks8-32.pdf>
14. Japanese Center for Asian Historical Records, National Archives of Japan [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.jacar.go.jp>
15. **Kurokawa T.** The Materials for the History of Anti-Jewish Pogroms in Russia [Electronic resource] / T. Kurokawa // Department of Social Studies, Aichi University of Education. – Access mode: <http://repository.aichi-edu.ac.jp/dspace/bitstream/10424/4971/1/kenjin623341.pdf>.
16. **Lensen G. A.** Japanese Diplomatic and Consider Officials in Russia: A Handbook of Japanese Representatives in Russia from 1874 to 1968: Compiled on the Basis of Japanese and Russian Sources with a Historical Introduction / G. A. Lensen. – Sophia University, 1968.
17. **Morse H. B.** The international Relations of the Chinese Empire [Electronic resource] / H. B. Morse. – New York, 1918. – Access mode: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=2878147>.
18. Multilateral Treaty Calendar [Electronic resource] / Red. Christian L. Wiktor. – Martinus Nijhoff Publishers, 1998. – Access mode: <http://books.google.ru/books?id=h8GnNQLGDRQC&pg=PA164&dq=Caracas+1911&hl=ru&sa=X&ei=KkzcUpG2F6m64AT6q4FI&ved=0CDEQ6AEwAA#v=onepage&q=Caracas%201911&f=false>.
19. Report from the Consul in Odessa on the placement of new government by Russia and the economic reasons behind the formation of the alliance between Russian and France July, Meiji 35 [Electronic resource] / Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs / Japanese Center for Asian Historical Records – Access mode: http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B11090684200?IS_STYLE=eng&IS_LGC_S32=&IS_TAG_S32=&IS_TAG_S1=InfoD&IS_KEY_S1=清国賠償金引当露国新公債募集顛末並露仏&IS_KIND=SimpleSummary&IS_KIND=&.
20. Russian budget in fiscal 1903 March, 1903 [Electronic resource] / Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs/ Japanese Center for Asian Historical Records – Access mode: http://www.jacar.go.jp/DAS/meta/imageen_B11090408300?IS_STYLE=eng&IS_LGC_S32=&IS_TAG_S32=&IS_TAG_S1=InfoD&IS_KEY_S1=%20度露国予算ニ関スル&IS_KIND=SimpleSummary&IS_KIND=&.
21. **Sen B. A** diplomat's handbook of international law and practice / B. Sen. – Brill Academic Pub, Third Revised, 1988.
22. Treaty of Amity and Commerce between Russia and Japan, signer in Edo [Electronic resource] / Foreign policy archives of the Russian empire history of Russian-Japanese relations (XVIII–XIX centuries). – Access mode: <http://www.russia-emb.jp/english/embassy/gallery/foreign-policy-archives-of-the-russian-empire-history-of-russianjapanese-relations-18-19-centuries.html>.

Надійшла до редколегії 27.02.2014